

Inhoud

Inleiding	9
1 Noord-zuid	15
2 Ontdekkingsreizen	45
3 Wetenschappelijke reizen	79
4 Kritische reizen	101
5 Erotische reizen	139
6 Romantische reizen	161
7 Museale reizen	213
Lijst van besproken boeken	225

Inleiding

Bij aankomst op Nieuw-Guinea zag hij zichzelf als een man die, met een tropenhelm achter op het gebruinde hoofd, door het manshoge gras liep om in de inboorlingendorpen de beschaving te brengen. Het moeizame werk van de pacificatie kon beginnen.

F.Springer, *Zaken overzee*

Een reis naar de Congo staat, in medische zin, gelijk met het lessen van je dorst in een open riool.

Redmond O'Hanlon, *Congo*

Twee typerende citaten, geplukt uit de hier verzamelde verhalen, die ik gemakkelijk met tientallen andere had kunnen aanvullen.

Een jaar of dertig, zo tussen 1980 en 2010, heb ik voor diverse kranten (*NRC Handelsblad* en de *Leeuwarder Courant*) en

bladen (vooral *Onze Wereld*) honderden reisboeken uitgebreid besproken. Voor *NRC Handelsblad* schreef ik zelfs een lange reeks artikelen over 'klassieke reizen', die werden gebundeld in *Grijpen naar de regenboog*. Andere boeken, die een raakvlak hadden met antropologie, vonden hun weg naar edities van *Antropologen te velde*.

Achteraf gezien zette de bloei van het literaire reisboek, die al een jaar of tien eerder was begonnen, in de genoemde periode gewoon door. Dankzij die bloei werden ook oudere, roemruchte boeken in het reisgenre herdrukt.

Als schrijver en criticus heb ik altijd een zwak gehad voor het reisverhaal. Het is een heerlijk bastaardgenre, waarin ruimte is voor beschouwingen, humor, proza en zelfs poëzie. Je kunt er veel kennis en informatie in kwijt, maar het biedt ook veel ruimte aan fantasie en introspectie. Helaas heeft het reisboek hier, in tegenstelling tot andere ontwikkelde landen, nooit de vleugels kunnen uitslaan. Literaire critici, die serieus genomen wilden worden, brandden hun vingers liever niet aan deze mengvorm, die wel eens treffend als het 'rommelhok van de literatuur' is omschreven.

Tijdens het schrijven van een roman (*De weg naar Innisfree*), die nog niet verschenen is, waarin de hoofdpersoon een antropoloog en reisjournalist is, stuitte ik in mijn archief op de genoemde berg besprekingen. Al lezend verplaatste ik mij met wilde sprongen vanuit Europa naar andere continenten. Wat een weelde aan reiservaringen en hilarische taferelen! Het ging in deze reisboeken niet om vakantieverhalen, om kleine genoegens en tegenslagen, maar om diepgaande ervaringen. De inzet is die van de echte, seri-

euze reiziger – hij is op zoek naar inzicht, ook zelfinzicht, dat al of niet gepaard gaat met een cultuurschok. Een groot deel van deze besprekingen, aangevuld met recent geschreven stukken, vormt nu het hart van dit boek.

Wat me bij de lectuur opviel, is dat al die diverse reisboeken minder kakelbont waren dan ik eerst dacht. Ze lieten zich vrij gewillig een etiket opplakken. Dat was een prettige constatering, want ik vond het al langer een gemis dat er geen goed overzicht beschikbaar was van de soorten reisboeken die er in dit gouden tijdperk zijn verschenen. En daarmee had ik de formule gevonden voor *Reis naar het spiegelpaleis* – een gids en een verhalenbundel ineen.

Het kopje ‘ontdekkingsreizen’ prijkt boven enkele verhalen over algemeen bekende reizigers als Richard Burton, Henry Morton Stanley en Alexander von Humboldt, en de veel minder bekende, mysterieuze Ludwig Leichhardt. De rij wordt geopend door een Portugees, wiens naam – Fernão Mendes Pinto – evenmin een vertrouwde klank heeft.

Dit drietal wordt gevolgd door reisauteurs die niets liever wilden dan in de voetsporen te treden van negentiende-eeuwse geestverwanten.

Onder het etiket ‘wetenschappelijke reizen’ is plaats ingeruimd voor Alfred Russel Wallace, de evenknie van Charles Darwin, en Henry Walter Bates, eveneens een natuurvorser uit de negentiende eeuw. Zij bevinden zich in het gezelschap van eigentijdse wetenschappers, zoals Dian Fossey, de vrouw van de berggorilla’s, en Tim Flannery, die op Nieuw-Guinea nieuwe zoogdieren ontdekte.

Bij de afdeling 'kritische reizen' belanden we zowel in de geëngageerde teksten van George Monbiot als in het sierlijker, maar niet minder scherpe proza van V.S Naipaul. Daar maken ook auteurs als Colin Thubron en Paul Theroux hun opwachting, die beiden over China schreven, alsmede Karin Anema (over Lapland en Suriname) en Ryszard Kapuściński, de Poolse reisreporter, die een zwak had voor Afrika.

'Erotische reizen' is geen loze kop. Menige reiziger maakt er in Indonesië, of in het oude Indië, in Thailand of in de Stille Zuidzee geen geheim van waarnaar hij op zoek is. Deze zoektocht naar liefde en genot kent een schaduwzijde en kan afglijden naar sekstoerisme en kindermisbruik.

Het etiket 'romantische reis' kan meer dan eens vervangen worden door 'esoterische reis'. Hier passeert een aantal schrijvers de revue dat ervan overtuigd is dat verre volken ons op spiritueel gebied veel te bieden hebben. Op deze plek dwaalt Marlo Morgan met een groep Aboriginals door de Australische outback, onderneemt Peter Matthiessen een pelgrimstocht naar het hart van de Himalaya en gaat een zwarte Afrikaan met Groenlandse Eskimo's op robbenjacht. Hier is ook plaats ingeruimd voor zeevarenden en zeilers, die in het kielzog varen van Joseph Conrad of van de eerste Portugese en Nederlandse ontdekkingsreizigers.

Ten slotte sta ik stil bij de 'museale reizen' van verzamel-expedities die er vooral op uit waren om de vitrines van westerse volkenkundige musea te vullen met beelden, maskers en primitieve wapens. Het doel heiligde alle middelen.

Het eerste etiket 'Noord-zuid' heeft een persoonlijke toets. Hoewel het begrip 'noordelijk gevoel' uit mijn koker komt,

begrijp ik maar al te goed wat er aantrekkelijk is aan het ‘zuidelijk gevoel’. Dat begrip heb ik niet voor de tropen, zoals uit enkele vervolgstukken moge blijken.

Bij dezen dan, geachte lezer, een bont boeket, tot lering en vermaak.

Naar volledigheid is niet gestreefd, wel naar variatie en leesbaarheid.

Noord-zuid

Als liefhebber van de stripverhalen over Erik de Noorman kwam het niet in mij op naar het zuiden af te zakken, laat staan naar tropische streken. Na afweging van de voors en tegens waag ik mij nu af en toe voorzichtig in wat zuidelijker, mensvriendelijker gebieden.

Het zuidelijk gevoel

Een paar jaar geleden maakte ik een voetreisje door Bourgondië. Het pad liep over glooiende heuvels waar de wijnstokken strak in het gelid stonden. 's Avonds genoot ik van de befaamde Bourgondische keuken. Het opgediende vlees, het wild, de kazen en natuurlijk de wijn riepen herinneringen op aan mijn wandeling langs akkers en wijngaarden. De koppels patrijzen, die her en der met een alarmkreet uit het graan opvlogen, lagen als kleine gebraden kippetjes op het bord. De tamme kastanjes, walnoten en cantharellen, die ik onderweg had gezien, fleurden de hoofd- en bijgerechten op. Het was alsof het landschap eet-

baar was geworden, alsof ik door Luilekkerland had gelopen.

Mensen met een ‘zuidelijk gevoel’ weten waar ik het over heb. Het zuiden staat voor warmte, ontspanning, lieflijke landschappen en zinnelijke genoegens. Allemaal positieve dingen, dus. Waarom heb ik dan ooit zoiets raars als het ‘noordelijk gevoel’ bedacht?

Jaren geleden heb ik die woorden eens in een onbewaakt ogenblik laten vallen. In een reisboek over IJsland. Ik noemde het een romantisch gevoel, dat nogal eens voorkwam bij lieden die een zwak hadden voor landschappen boven de poolcirkel. Wie naar toendra’s en gletsjers en andere eenzame, grootse gebieden verlangde, kwam in het Hoge Noorden goed aan zijn trekken. Tientallen keren heb ik deze streken doorkruist, van Noord-Canada tot Groenland en van IJsland tot Lapland. Natuurlijk is er in de loop van de afgelopen dertig jaar wel iets veranderd aan dat noordelijk gevoel. De romantiek is er een beetje af, vrees ik. Soms kijk ik op de toendra wat wezenloos om mij heen. Al die boomloze vlakten, die onherbergzame rotskusten, de eeuwige mist, de muggen, die peilloze stilte... Misschien ben ik nu een ‘romanticus tegen wil en dank’, zoals een criticus eens opmerkte. En waarschijnlijk sta ik nu meer open voor de geneugten van het zuiden, ben ik een tikkeltje bourgondischer geworden.

Een tijdje terug las ik een reisboek van de Vlaming Rudi Rotthier over Canada (*Het beste land van de wereld*, 2000). Hartje winter landt hij in Newfoundland. Blauwbekkend dwaalt hij rond door plaatsen waar de mensen veel liever

binnen blijven. Zijn adem bevriest op zijn brillenglazen. Hier, en op andere eenzame plekken rond de Hudson Bay, begrijpen de inwoners niet goed waarnaar Rotthier op zoek is. Hij moet hopeloos uit de koers geraakt zijn, luidt hun mening. Als hij in een onverwarmde bus zit, te midden van passagiers die allemaal naar hun walkman luisteren en die geen oog hebben voor de elanden buiten, wordt het hem even teveel: 'Ik zie elanden in de sneeuw. De eland, het grootste van alle herten, met een imposant en eigenlijk onleefbaar gewei, is een bedplasser... Ik wil dit aan iemand vertellen. Niemand die weet waarom ze een bult hebben, en een vreemde, langwerpige kop. Ik wil dat iemand dit soort dingen aan mij vertelt.'

Maar helaas, zelfs de Newfoundlanders, die bekend zouden staan om hun loslippigheid, hebben geen zin in een babbeltje met die naar buiten sturende vreemdeling.

Wat spreekt Rotthier zo aan in Noord-Canada? Dit: het leven is er ruiger en minder geordend. Het gebied is geschikt voor vrijbuiters en drop-outs. De dorpen zijn pioniersplaatsen waar de kroeg het brandpunt van het sociale leven is. Als hij afdaalt naar een stad als Toronto, in het keurige zuiden, dan maakt hij zich weer snel uit de voeten. Hoe saai en voorspelbaar is het daar. Naar het noorden!

Hij wil terug naar de leegte, de eenzaamheid, de kou en de sociale chaos. Allemaal negatieve dingen, dus. Eigenlijk heb ik er nooit zo bij stilgestaan dat een 'lijder' aan het noordelijk gevoel ook stiekem verlangt naar een vrijgevochten leven aan de rand van de normale maatschappij. Hij omhelst